

לשוננו לעם

עורך: חיים א' כהן

מתוך

כרך נ, תשנ"ט

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

גד בן-עמי צרפתי

מה כתוב בדיפטיכון שבאוסף התמונות של קרלסרוה?

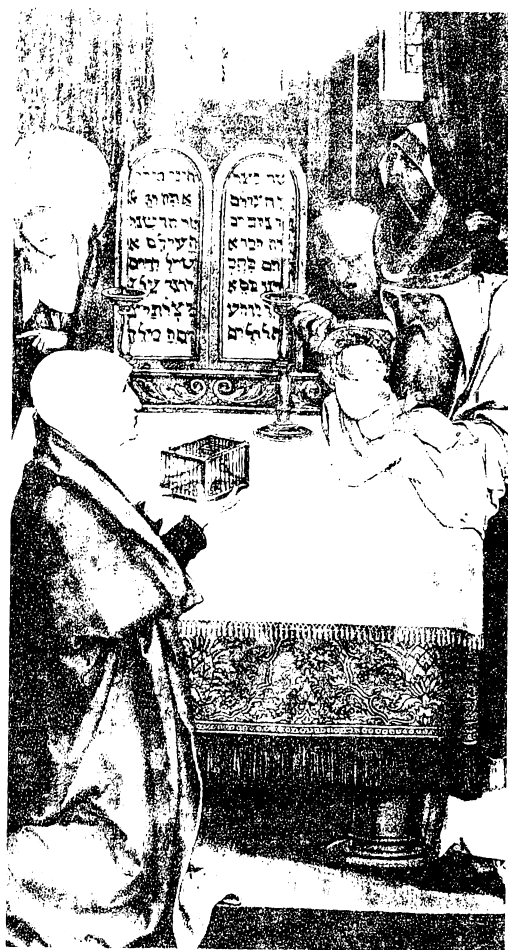
באוסף התמונות שבעיר קרלסרוה (Karlsruhe) שבגרמניה נמצאת תמונה אחת מראשית המאה הט"ז המתארת את "הבאת ישו למקדש", מעשה ידיו של הצייר הגרמני האנס לאונרד שויפליון (Hans Leonard Schäufflein; 1539/40–1490/95), תלמיד של אלברכט דירר, ועוזר שלו במשך זמן מה. מידותיה 75 x 37.7 ס"מ.

כך מסופר באוונגליון (לוקס ב, כב–כד):

אחרי שמלאו ימי טהרתה [של מרים אמו של ישו] לפי תורת משה, הביאו אותו לירושלים כדי להציגו לפני ה', כמו שכתוב בתורת ה' [שמות יג, ב] "קִדֵּשׁ לִי כָל בְּכוֹר פֶּטֶר כָּל רֶחֶם", וכדי להקריב קרבן, כמו שכתוב בתורת ה' [ויקרא יב, ח] "שתי תִּרְיָם או שני בני יונה".

תמונתו של שויפליון (תצלום 1) מראה את חנה, אם אמו של ישו, כשהיא מביאה את התינוק ישו לבית המקדש, מוסרת אותו לכוהנים ומשתחויה לפני המזבח; אחריה אמו של ישו, יוסף ושתי נשים; בידי חנה כלוב קטן ובו שתי הציפורים כמצוות קרבן של יולדת ענייה. ממולה, מצדו השני של המזבח, עומדים הכוהנים, ובראשם הכהן הגדול (הניכר בציץ שעל מצנפתו), המחזיק בידיו את התינוק. כרגיל באמנות הנוצרית מתואר בית המקדש ככנסייה, והמזבח – כמזבח של כנסייה. כדי שהמתבונן בתמונה ידע שלפניו בית המקדש של היהודים ולא כנסייה נוצרית, היה זקוק הצייר למשהו יהודי, ועל כן העמיד על המזבח דיפטיכון, כלומר מסגרת כפולה כאותה מסגרת שרגילים לתאר בה את לוחות הברית, ובכל אחד משני לוחותיה שמונה שורות של אותיות עבריות (תצלום 2).

הדבר המעניין אותנו הוא מה ניתן לקרוא באותיות העבריות האלה. לא הכול ברור, מפני שהתצלום שברשותנו אינו חד דיו, ומפני שבשני צדי הדיפטיכון עומדים שני פמוטים ובהם נרות דולקים, והם מסתירים את האותיות הראשונות של כל השורות של הלוח הימני, ואת האחרונות של הלוח השמאלי. יתר על כן, נראה שהצייר, שלא ידע עברית, השתבש בכמה אותיות. מכל מקום, אפשר לראות שיש כאן אותיות עבריות, בדרך כלל ברורות למדי, ובאחדות מהן גם סימני ניקוד. מכיוון שצורת המסגרת היא דיפטיכון, כפי

תצלום 1

שאמרנו, היינו מצפים למצוא כאן את עשרת הדיברות, ואמנם כך כתוב בקטלוג של המוזאון: worauf die Tafeln mit den 10 Geboten : המזבח] הלוחות ובהם עשרת הדיברות¹. אולם המתבונן בכתוב רואה מיד שמה שכתוב שם אינם הדיברות, ובאמת דברי הקטלוג האלה הם אחת העדויות הרבות לחוסר העניין שגילו מבקרי האמנות בכתובות העבריות ולחוסר הדיוק בתיאורן.

הקריאה שתתברר לנו תהיה מפתיעה ביותר. נעתיק ראשית כול את האותיות כפי שהן נראות לנו, על ניקודן החלקי, אגב מספור השורות שיהיה נחוץ לנו בהמשך ; נקבל טקסט זה :

1	הינו מלך	9	שר יצר
2	אתה יי אל	10	מלך העולם
3	שר קדשנו	11	בו נקבים
4	העולם א	12	מה וברא
5	טיל ידים	13	דם בִּחֶק
6	יונו על נ	14	פני כסא
7	מצלתיו וצ	15	לוי ידוע
8	וחה מלך	16	חלולים

תצלום 2

עליי לומר מראש שהגעתי לקריאה ודאית בעזרת שניים מן העובדים המדעיים של האקדמיה ללשון העברית, קרן דובנוב ובנימין לפלר, שאתם התייעצתי. בנימין לפלר ציין בהסתכלות ראשונה שכמה מן המילים שניתן להכיר באופן ברור שייכות לברכה "על נטילת ידיים", ועל יסוד זה הגיעה קרן דובנוב לפיענוח שלם ומדויק.

כדי שנבין את הכתוב כאן יש להתחיל את הקריאה מן הלוח השמאלי, על דרך הכתובות שבכתב הלטיני. עלינו לשנות את סדר השורות, לתקן כמה שיבושים ולהוסיף פה ושם אותיות ואף מילים שלמות שהצייר דילג עליהן או שהפמוטים מסתירים אותן. עתה נוכל לקרוא טקסט שכלל לא ציפינו לו

במקום הזה, והוא הברכה "על נטילת ידיים" בשלמותה, וראשית הברכה "אשר יצר" שהיהודי מברך בקומו בבוקר ובכל פעם לאחר שעשה את צרכיו. וזהו הטקסט (בראש כל שורה הוספנו את מספרה הסידורי בטקסט המקורי):

- [ברוך]
- 2 אֱתָהּ יי אל
- 1 הינו מלך
- 4 העולם א
- 3 שר קדשנו
- 7 [ב]מִצְוָתָיו וצ
- 6 יונו על נ
- 5 טִילָנָת [יָדִים]
- [ברוך אתה ה' אלה]
- 8 [ינוי] מלך
- 10 מלך העולם
- 9 [א]שר יצר
- 13 [את הא]דם בְּחָךְ
- 12 מה וברא
- 11 בו נקבים
- [נקבים חלולים]
- 16 חלולים
- 15 [ג]לוי [ו]יָדוע
- 14 [ל]פני כסא

על אף החלפת סדר השורות והתיקונים הקלים שתיקנו (גם בניקוד), אין כל ספק שקריאתנו היא נכונה. קיבלנו נוסח מדויק, ואפילו בפרטים, כגון שתי האותיות **אל** שבסוף שורה 2, ראשית המילה **אלהינו**, הבאות משולבות כמו שמצוי בספרינו. נראה שבשורה 7 כתב מוסר הטקסט **במצותיו** והצייר ראה את הווי"ו החלומה כלמ"ד. רק שורה 8, היא השורה האחרונה של הלוח השמאלי (הראשון) ואינה שייכת לעניין הלוח הזה, היא בעייתית: המילה הראשונה – שקראנו אותה ללא ודאות **וחך** ותיקנו לפי העניין ל-**ינו** – לא ברור מה היא ומה מקומה, והמילה השנייה, הנראית באופן ברור **מלך**, מיותרת היא, כי היא חוזרת בשורה 10 התוכפת.

נשארת אמנם השאלה העיקרית: מה עניין הברכות האלה בדיפטיכון שעל גבי המזבח?

אפשר לשער שהצייר ביקש מאחד היהודים שיספק לו טקסט עברי כלשהו, והיהודי בחר ראשית כול בטקסט "בלתי מכובד" כברכת "אשר יצר" וצירף לה את הברכה הקודמת לה "על נטילת ידיים" (שתי הברכות באות כך, בזו אחר זו, בתחילתו של סידור התפילה). יתר על כן, הוא חילק את הברכות האלה קטעים קטעים ושינה את סדרם, כדי שלא למסור לנכרי נוסח עברי אמיתי ומקודש שיבוא לפאר תמונה המיועדת לפולחן זר. וכבר מצאנו מעשה דומה לזה במקצת, שהוטל על יהודי לתרגם מלטינית לעברית כתובת שהיו בה דברי שבח למשיחם, והוא תרגם אותה בנוסח המשתמע לשתי פנים, כך שהשבח יצא מסופק.² נקמות קטנות של העם הנרדף!

לא נראה לנו לשער שהצייר עצמו העתיק מתוך סידור התפילה תוך שהוא עושה את עבודתו בדילוגים מתוך רשלנות. אילו כך היה, הוא לא היה מקפיד להשלים בדייקנות את המילים הרבות המחולקות בין שתי שורות, כגון **אל** שבסוף שורה 2 ו-**הינו** שבראש השורה התוכפת או **א** שבסוף שורה 4 ו-**שר** שבראש שורה 3 שלאחריה, ולא היה מגיע לטקסט רצוף ושלם.

כבר מצאנו תמונות שמתואר בהן דיפטיכון כשל לוחות הברית הנושא טקסט שלכאורה אינו מן העניין, כגון הפיוט "אורה צדקה" בציור "הכוהן הגדול דוחה את קרבן יויכין" של האנס הולבין האב,³ פיוט אחר שלא הצלחנו לזהותו בתמונה "מרים באה למקדש" של אותו צייר,⁴ ואולי "סליחה", אף היא בלתי מזוהה, בתמונה של אאוגסבורגיש (Augsburgisch) שבגלריה הלאומית בעיר אאוגסבורג;⁵ לאלה מיתוספת עתה התמונה שלנו. ויש לשים לב שכל התמונות הן מאזור אחד – גרמניה, מזמן אחד – ראשית המאה הט"ז, ונושאייהן דומים.

תוספת בשעת ההגהה

אחרי שרשימה זו סודרה לדפוס, הציע ד"ר יוסף עופר הסבר אחר לסדר המשובש של שורות הכתובת. הסבר זה, לפי שהבנתי אותו והשלמתי אותו, הוא כדלקמן.

מי שמסר לצייר את הטקסט העברי להעתקה, כתב כך:

- א ברוך אתה יי אלהינו מלך
- ב העולם אשר קדשנו
- ג במצותיו וציונו על נטילת ידיים
- ד ברוך אתה יי אלהינו מלך
- ה העולם אשר יצר

- ו את האדם בחכמה וברא בו נקבים
- ז נקבים חלולים
- ח חלולים גלוי וידוע לפני כסא

הצייר, בבואו להכניס את הטקסט במסגרת הדיפטיכון, חילק אותו קטעים קטעים והשמיט מילים אחדות. ייתכן שמוסר הטקסט השלים גם את הברכה השנייה, אבל להמשך זה לא היה מקום בתמונה. הצייר אף שגה פה ושם וכתב פעמיים את המילה **מלך** שבשורה ד. הצייר הכין להעתקה את הטקסט באופן זה:

- א (ברוך) אתה יי אל / הינו מלך
- ב העולם א / שר קדשנו
- ג (ב)מצותיו וצ / יונו על נ / טיל(ת) ידיים
- ד (ברוך אתה יי אלה)ינו מלך
- ה [מלך] העולם (א) / שר יצר
- ו את ה)אדם בחכ / מזה וברא / בו נקבים
- ז (נקבים חלולים)
- ח חלולים / (ג)לוי (ו)ידוע / לפני כסא

אף ייתכן שבנוסח שנמסר שורה ז (עם החזרה "נקבים חלולים") לא הייתה כלל, אם כי אין סמך לכך בנוסחאות הידועות. כאשר העביר הצייר את הנוסח הזה לתמונתו הוא הלך בדרכם של הלא יהודים והעתיק את הקטעים של כל שורה בסדר ההולך משמאל לימין. כך יצא שהטקסט מוצג לפנינו בצורה זו:

- א הינו מלך
- אתה יי אל
- ב שר קדשנו
- העולם א
- ג טיל ידיים
- יונו על נ
- מצותיו וצ
- ד ינו(?) מלך
- ה שר יצר
- מלך העולם
- ו בו נקבים
- מזה וברא
- אדם בחכ

ח לפני כסא
לוי וידוע
חלולים

לפי פירוש זה של הנוסח הסופי של הצייר, סרה הנחתנו שמוסר הטקסט שיבש את סדר המילים בכוונה. הסברו של יוסף עופר נראה לי יותר מהסברי, ולכן אני מציע את שניהם לפני הקורא – והבוחר יבחר.

הערות

1. K. Koelitz, *Grossherzoglich Kunsthalle zu Karlsruhe, Katalog der Gemälde-Galerie*⁶, Karlsruhe 1910, p. 44
2. ראה גבי"ע צרפתי, כלשון עמי, ירושלים תשנ"ז, עמ' 245–246, 251.
3. ראה שם, עמ' 256–258.
4. ראה שם, עמ' 256.
5. *Staatgalerie Augsburg, Städtische Kunstsammlungen*, Band I. *Altdeutsche Gemälde Katalog*³, München 1988, p. 19, table 43